
Z HISTORIE

Immanuel Kant, jeho „Grillenkrankheit“ a terminální demence

Vacek J.

Slavný německý filozof Immanuel Kant (1724-1804) bývá řazen do galerie proslulých hypochondrů (Jonathan Swift, Samuel Johnson, Voltaire, Georg Christoph Lichtenberg, Edmond a Jules Goncourtové, André Gide, Pablo Picasso aj.). Údaje o Kantově terminální a k smrti vedoucí chorobě jsou kusé a matoucí.

Kantovu tvůrčí genialitu nezpochybňují ani jeho filozofičtí odpůrci. Kdesi jsem četl, že „*Kant je nejtěžší ze všech těžkých filozofů*“. Kromě erudovaných profesionálů selže ve snaze pochopit jeho dílo bez zprostředkování každý náš současník. Jeho filozofie (tzv. transcendentní idealismus) mezníkem byla. Vystihl to citací amerického historika kultury Will Duranta (1885-1981) Hans Joachim Störig [24]: „*Filozofie již nikdy nebude tak naivní jako v dřívějších, prostších dobách. Musela se změnit, prohloubit, protože žil Kant*.“ Bez předchozího „osvícenství“ by jeho filozofie nevznikla. Řeč jeho spisů je obtížná, v dlouhých souvětích dokonce neohrabaná (Schiller psal o jeho „*kancelářském slohu*“). Lze mluvit o jakémsi „jednostranném náboženství rozumu“. Veškerou metafyziku (např. důkazy existence Boha, nesmrtelnosti duše, svobody lidské vůle apod.) nutno z oblasti čistého rozumu vykázat. Lidské poznání není schopno do transcendentního světa „věcí o sobě“ proniknout, leč lidské chování ony transcendentní normy (Bůh, nesmrtelná duše, svobodná vůle) respektovat musí („kategorický imperativ“ je lidem vrozený rozumový princip, nezaložený na zkušenosti a na ni nezávislý).

Královec (Königsberg, nyní Kaliningrad), založený v roce 1255 Přemyslem Otakarem II., byl jevištěm celého Kantova života a tak jako ve starověku Sokrates nikdy neopustil Atény, neopustil Kant nikdy své rodné město. Zcela výjimečný býval týden na zotavenou v hájovně Moditten asi dva kilometry od města. Cestování odmítal. Nepřijal ani pozvání cizích univerzit (Halle, Erlangen, Jena). Východopruský Královec s asi padesáti tisíci obyvatel byl za Kantova života živým přístavním městem s čilým obchodem a směsicí více národností.

O Kantových předcích mnoho nevíme. Z otcovy strany pocházel prý jeho rod ze Skotska (původní příjmení „Cant“). Přísný a vážný otec, sedlářský mistr Johann Georg Kant (1683-1746), se usadil v Královci počátkem 18. století. Kantova zbožná matka Regina, rozená Reuterová (1697-1742), měla 8 (dle některých 6, 9 či 11) dětí. Kant byl čtvrtý v pořadí.

Narodil se 22. dubna 1724. Čtyři z jeho sester zemřely v útlém věku, mladší bratr Johann Heinrich (1735-1800) byl pastorem v jedné východopruské vsi a Kant se s ním stýkal jen sporadicky. Dvě Kantovy sestry žily v Královci ve skromných poměrech a Kanta přežila mladší z nich. Pečovala o něj v posledních měsících jeho života. Psychiatricky relevantní dědičná přítěž v Kantově pokrevstvu známa není. V 18 letech mu zemřela matka, otce ztratil jako dvaadvacetiletý. Pietističtí rodiče ho nábožensky vychovávali. Vzdor svému skepticizmu se nikdy ateistou nestal. V 8 letech se fyzicky slabý, plachý a těkavý Kant stal nepříliš dobrým žákem pietistického latinského Collegium Fredericianum (1732-1740). Záhy si osvojil pruskou životní kázeň. Na v roce 1554 založenou univerzitu (Collegium Albertinum) vstoupil v šestnácti. Na přání matky se měl stát pastorem. Oslnily ho však přírodní vědy a jeho obdiv patřil Newtonovi. Po otcově smrti (1746) se ocitl v nouzi. Vypomohl strýc Reuter, královecký obuvník. Kant si přivydělával jako domácí učitel ve šlechtických rodinách (1746-1755), krátce jako pomocný knihovník [10]. Po promoci (26 let) musel na univerzitní činnost čekat ještě pět let a teprve ve věku 31 let (1755) se stal neplaceným privátním docentem (magister legens). Přednášel více oborů. Až v roce 1770 (46 let) byl jmenován profesorem logiky a metafyziky na filozofické fakultě. Dvakrát byl rektorem univerzity. Jeho nejznámější díla vycházela od osmdesátých let 18. století („Kritika čistého rozumu“ 1781, „Kritika praktického rozumu“ 1788, „Kritika soudnosti“ 1790). Publikoval 69 prací.

Po mnohaleté nouzi zbohatl a v roce 1784 si koupil dům v tiché Prinzessinstrasse nedaleko zámku. Bydlela v něm stará kuchařka a sluha Martin Lampe. Sloužil Kantovi 40 let. V roce 1802 ho Kant kvůli pití propustil [18]. V posledních měsících života se o něj kromě jeho sestry obětavě staral jeho přítel, duchovní Christoph Wasianski [18]. Kant zůstal svobodný. Společnost žen měl rád, byl vůči nim „staromilský a galantní“ [14]. Mnohé mu marně nadbíhaly. Není znám žádný příběh jeho lásky [10]. Dvakrát prý o svatbě uvažoval, leč starým mládencem zůstal. Odvolával se na výrok svatého Pavla: „*Ženit se je dobré, neženit se je lepší*.“ Nejspíš se obával narušení svých rigidních životních zvyklostí. Je téměř jisté, že nikdy neměl pohlavní styk. Ironizoval manželství výrokem, že jde o dohodu mezi dvěma lidmi „*o vzájemném užívání sexuálních orgánů*“ [22].

Kvůli poklesu duševních sil přestal Kant v 73 letech (1797) přednášet a v roce 1798 vyšel jeho spis poslední („Spor fakult“). Jeho terminální onemocnění se zpravidla datuje od roku 1796, kdy mu bylo 72 let. Píše se však, že jisté symptomy se prý objevovaly už od jeho padesátky a mělo jít o jakési blíže nepopsané osobnostní změny. V mladších letech byl pověstný svou výtečnou pamětí [12], leč od jeho pětasedmdesátky (1799) rychle jeho defektů paměti přibývalo. Kant si byl prý poklesu svých duševních potencí dlouho vědom. Trýznil ho pocit tlaku v hlavě a rostla anxiety a thanatofobií spolu s gradací jeho celoživotních tělesných stesků („*Jsou to muka Tantalova*“). Průběh byl kolísavý. Nesoustředivost s poklesem kritičnosti však markantní byly. Snad i nějak halucinoval a tu a tam vyjadřoval obavu z najatých vrahů. Stále častěji býval v noci dezorientovaný. Ataxie vedla i k pádům k zemi. Míval i přechodné poruchy vidění (diplopie, slepota). Kachektizoval z anorexie. Fatické poruchy byly spojeny s apraxií, anosmií a ageusií. Vigility ubývalo. 12. února 1804 odmítl nabízený nápoj slovy „*Es ist gut*“. Byla to jeho slova poslední. Téhož dne v 11 hodin zesnul v nedožitých osmdesáti letech. Pitván nebyl. Slavný pohřeb se konal za zvuku všech královeckých zvonů 16 dnů po jeho smrti (28. 2. 1804). Byl u toho celý Královec. Do roku 1880 spočívaly jeho ostatky na severní straně královeckého domu (Stoa Kantiana), poté v gotické kapli na jeho východní straně. V roce 1950 sarkofág neznámí vandaloři vyprázdnili [1, 3, 10, 12, 14, 17, 18, 21, 22, 24, 28]. Na zdi královeckého hradu zůstala bronzová tabulka s větou ze závěru „*Kritiky praktického rozumu*“: „*Dvě věci naplňují mysl vždy novou a rostoucí bázní a úctou, čím častěji a stáleji se jimi přemýšlení zabývá: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.*“

Kantova terminální choroba objasněna není. Hypotéz je víc. V posledních osmi letech jeho života šlo o progredující demenci s kolísavým průběhem a s pestrou neurologickou symptomatikou. Starší autoři soudili na „senilní demenci“ či na demenci ischemicko-vasculárního typu, jiní na Alzheimerovu, výjimečně na Pickovu či Jakob-Creutzfeldovu chorobu, objevily se i méně běžné diagnózy, např. pachymeningitis interna nebo granulomatózní tuberkulózní meningitida. Francouz Marchand [17] dospěl k diagnóze frontálního parasagitálního meningeomu s počátkem kolem padesátky a s narůstáním neurologické a oftalmologické symptomatiky při rostoucí nitrolební hypertenzi s pozvolným rozvojem organické deteriorace. Analýza italských autorů z Ferrary [3] vyústila do diagnózy Alzheimerovy choroby přesto, že šlo o kolísavý průběh choroby s atakami „mozkové mrtvice“, která měla být i příčinou Kantovy smrti. Jeho syndrom demence s jeho celoživotním stonáním zřejmě nikterak nesouvisel. Kant mu říkal „*Grillenkrankheit*“. Česky „vrtošivá nemoc“.

Kant byl gracilní astenik nesouměrné (jedno rameno níže) malé postavy (154 cm) s nápadně klenutým čelem prý následkem prodělané rachitidy. Ač ne-

byl pitván, píše se, že objem jeho lbi (1740 ml) převyšoval o 200 až 300 ml evropský průměr [14]. Vpáčený, úzký a plochý hrudník následkem rachitidy nejspíše byl. Rysy jeho obličeje měly být poněkud infantilní [11], nápadně modré oči měly „jiskrný pohled“ a jeho „velmi živé“ pohyby se zvolnily až s věkem, kdy chodil pomalu s hlavou ve flexi. Jeho náchylnost k nachlazení byla značná a úvahy o oslabené imunitě se zdají důvodné. Churavěl prý po celý život. Píše se, že měl „podagru“. Přes presbyopii ve stáří nikdy nenosil brýle a katarakta byla oboustranná.

Kantův život byl na vnější události mimořádně chudý. Svůj denní rozvrh dodržoval po celý život s pedantickou důsledností do nejmenších detailů a jakoukoliv změnu nesl nesmírně těžce. Důvody? Starost o své zdraví a zaměřenost na své životní dílo [10]. Vše bylo přísně regulováno (způsob oblékání, stolování, úprava pokrmů, úprava lůžka i způsob, jak se přikrýval atd.) a na své každodenní procházky vycházel vždy o 19. hodině (Heine psal, že si místní hospodyňky mohly dle toho seřizovat hodiny). Vstával v 5 hodin ráno, vypil šálek slabého čaje a vykouřil dýmku tabáku. Připravil se na přednášky od 8 do 10 hodin, po návratu psal do 13 hodin a pak zasedal k obědu, k němuž zval hosty (nejméně tři jako Grácií, nejvíce devět jako Múz). Vše bylo sdruženo s jistými ceremoniály (procházky sám, aby nemusel mluvit a nevystavil se „reumatické afekci“, při obědě žádné vážné debaty, aby se nezatěžoval mozek a nerušilo zažívání apod.). Po obědě se Kant stáhl do samoty, psal či „meditoval“ a četl i po procházce do 22 hodin, kdy uléhal. Kávu a pivo pokládal za škodlivé pro zdraví [18]. Drtina [1] psal, že Kant byl samotář, což nesouhlasí. Býval v mladších letech pravidelným hostem kavárny, kde hrával biliár. Rád chodil do divadla a byl vítaným hostem v domech královeckých občanů. Měl velký okruh přátel, nejbližší mu byli muži stejných povahových dispozic jako měl on (např. anglický obchodník Green, pověstný pedant). Pouze s přítelem J. G. Trummerem si tykal [10]. Výtvarné umění mu bylo zcela lhostejné. Ve svém domě měl pouze přítelem darovanou rytinu J. J. Rousseaua, kterého obdivoval. Jeho nechuť k hudbě byla známa (snášel jen vojenské pochody) a byl precitlivělý na hluk [22]. Miloval poezii. Pedantické respektování mnoha maličkostí bývalo mnohdy až groteskní. Když meditoval, upíral zrak na nedalekou věž. Strom v zahradě posléze výhledu zabránil. Vstřícný soused strom porazil. Při přednášce fixoval Kant zrak na někoho z posluchačů. Jednou si vybral studenta, jemuž na oděvu chyběl knoflík. Kantovi to znemožnilo přednášku. Myšlenková rigidita znesnadňovala jeho schopnost vžít se do myšlení jiných. Janetova psychastenie, obsedantní osobnost? Psychastenie je dominantně zaujat problémy svého nitra. Nemá z toho prázdné potěšení a obsedant svými nezvládnutelnými ceremoniály trpí. To o Kantovi neplatilo. Šlo o cílevědomou racionálnost génia. Ukázalo to, jak úspěšná intelektuální činnost dokáže člověku přinést maximální uspokojení. Nejspíš introvert Jungovy či

schizotým Kretschmerovy typologie [11]. Lange-Eichbaum ho měl za „schizoidního podivína“ [14]. Smysl pro pořádek, spořivost, nikoli lakota (podpora chudých studentů apod.). Klasická psychoanalýza by asi hovořila o análním charakteru s gradací pudové sublimace. Pro „psychopatického“ pedanta a obsedanta je rigidní uspořádání věcí vlastním smyslem jeho existence, což pro Kanta neplatilo. Jeho vyhocená disciplinovanost nesla znaky osobnosti „pruského profesora“ té doby. Cíl? Čistě racionální: dosažení vytčeného cíle. Soudím, že šlo o „typus melancholicus“ dle německého psychiatra Tellenbacha (1961), případně tzv. imobilitými japonských psychiatrů: Přehnaná až anankastická korektnost a perfekcionismus čili „inkludence“: vymezení vlastního bytí do hranic přísného světa pořádku se svědomitostí v mnoha variacích s únikem před prožitky viny, čímž je člověk sevřen jako v krunyři (tzv. remanence) [5, 20].

Psychiatrie jako medicínský obor byla za Kantova života v plenkách. Úvahy o duševních poruchách bývaly zatíženy filozofickými a teologickými spekulacemi. Kant žádné osobní zkušenosti s duševně nemocnými neměl, o klasifikaci psychických poruch se však pokusil. Šlo o statě z psychopatologie z let 1764 až 1798. Duševně nemocnými se mají kromě lékařů zabývat i filozofové a předpisovat „duševní dietu“ („*Die Diät des Gemüts*“) [5, 15]. Některé Kantovy termíny („*Wahnwitz*“, „*Aberwitz*“ aj.) jsou do češtiny těžko přeložitelné. Ve stati „*O slabostech a nemocech duše se zřetelem k jejich schopnosti poznání*“ [5] vyšel ze dvou kategorií: „slabosti myslí“ („*Gemütsschwächen*“) a „nemoci myslí“ („*Gemütskrankheiten*“). Srovnávat je s dnešními psychopatologickými termíny lze jen zčásti: mezi „nemocemi“ figurují melancholie, mánie, hypochondrie, amence a demence, ač zčásti v jiném smyslu než v naší současnosti. Dnes už nepoužitelné termíny z kategorie mentálních „slabostí“ („*Stumpfsinn*“, „*Einfalt*“, „*Dummheit*“, „*Narrheit*“ atd.) jsou výstižné jen v řeči všedního dne.

Dle vlastního doznání byla Kantovou celoživotní trýzní hypochondrie. Dokázal nad ní zvítězit [7, 12]. Její existence se u Kanta jen ojedinele zpochybňuje [6]. Od Galéna pochází výklad hypochondrie jako poruchy orgánů pod žebními oblouky se zapláváním organismu černou žlučí. Stejně byla od Hippokrata vykládána i melancholie, a proto až do 17. století převažovala představa hypochondrie jako varianty melancholie („flatulózní“ či „vaporózní“ forma melancholie). Tradiční vazba hypochondrie na břišní orgány byla posléze přerušena zásluhou britských lékařů (např. Boswell, Willis, Sydenham, Blackmore aj.), nicméně i pak přežívaly falešné představy o její povaze. Hypochondrie se stala populární a dokonce žádoucí „civilizační“ nemocí. Dnešní pejorativní přízvuk jí chyběl. Postihovala ponejvíce lidi vzdělané a dobře situované a Němci jí přiřkli vznosný název „nemoc učenců“ („*der Gelehrten Krankheit*“). Nejvíce jí bylo v tehdy nejcivilizovanější zemi, v Británii, a proto se jí říkalo „anglická nemoc“ Tento termín

použil poprvé v roce 1672 Gideon Harvey (1640-1700) a v roce 1733 vydal George Cheyne (1671-1743) svůj spis „*The English Malady*“. Patřily do ní rozmanité somatické i psychické symptomy, které tehdejší medicína ještě nedokázala etiopatogeneticky určit, a tak se na hypochondrii dalo i umřít [4, 15, 23, 25, 26, 27]. Byla přitažlivá i z dalšího důvodu. Možnost hlubší psychotické alterace u melancholie tuto nemoc v vědomí lidí diskreditovala, což při hypochondrii nepřicházelo v úvahu [4, 13, 15, 25]. To zaznamenal i Kant, ačkoliv se příležitostně vyjadřoval i jinak. Ve „*Snech duchovidecových*“ [8, 28] možnost hlubší psychotické alterace připouštěl: „*Říše stínů je rájem fantastů. Nalézají zde širokou zemi, kde se mohou podle libosti usazovat. Hypochondrická plynatost, babské povídky a klášterní zázraky jim dodávají nevyčerpatelnou zásobu staviva.*“ Tamtéž se Kant vyjadřuje poněkud méně slušně o hypochondrické záhadě. Anglický básník Samuel Butler (1612-1680) napsal satirický příběh o smírčím soudci a puritánovi Hudibrasovi, jenž putuje jako don Quichote se svým písařem Ralfem anglickým venkovem, aby bojoval proti pověrám nepuritánských vesničanů: „*Bystroduchý Hudibras jedině by nám mohl rozřešit tuto záhadu, neboť jeho mínění bylo, že zuří-li hypochondrický vítr v útrokách, záleží všechno na tom, jakým směrem se obrátí. Jde-li dolů, je z něho..., stoupne-li však nahoru, pak je to zjevení nebo svaté vnuknutí*“ [8]. Kant postrádal jakékoliv předpoklady k tomu, aby vytvořil ucelenou koncepci hypochondrie a některé výroky tuto nejasnost dokazují. Okrajově se zmiňoval o „pravé“, „typické“ či „abdominální“ hypochondrii dle představ Galény doby (organická choroba se sídlem v podbřišku a s výpary černé žluči do mozku). Zdá se, že přes své odvolávání na staré nauky Kant na existenci černé žluči nevěřil [4]. Citelně víc pozornosti věnoval formě druhé, tzv. hypochondria vaga. Říkal jí „*Grillenkrankheit*.“ V těle žádné sídlo nemá. Je produktem představivosti nemocného („*ein Geschöpf der Einbildungskraft*“) [7]. Nemocný na sobě pozoruje i nemoci, o nichž se dočetl v knihách [4, 13, 15]. Tedy pouhá nosofobie? Ano i ne. Připomeňme Leonhardovo dělení na „ideo“ a „senzohypochondrický“ syndrom. Kantův byl senzohypochondrický. Jasně se vyjádřil ve svém spise „*Von der Macht des Gemüts durch den blossen Vorsatz seiner krankhaften Gefühle Meister zu sein*“ [7]: „*Protože mám plochý a úzký hrudník, který poskytuje příliš málo místa pro pohyby mého srdce a plic, mám přirozenou dispozici k hypochondrii, která mi v mladších letech ztěžovala život. Avšak úvaha, že příčina této oprese mého srdce byla snad mechanická a neodstranitelná, mě přivedla k tomu, že jsem se jí přestal zabývat. A tak zatímco jsem pocítoval tlak na hrudníku, má hlava byla v klidu a pokoji, což jsem mohl sdělovat i jiným, s nimiž jsem byl ve společnosti. Zvládl jsem tyto vlivy na mé myšlenky a činy tím, že jsem odvrátil svou pozornost, jako by se mě to netýkalo*“ [4, 5, 23]. Ač on sám nad hypochondrií zvítězil, nelze na lidech s touto nemocí požadovat, aby

za pomoci pouhého předsevzetí své chorobné prožitky potlačili. Kdyby to šlo, pak by hypochondričtí nebyli [4]. Kromě tlaku u srdce trýznily Kanta žaludeční potíže. Vše doprovázela anxieta, nezáliba i omrzlost životem. Dnes bychom kauzální vztah Kantových potíží s tvarovou anomálií jeho hrudníku sotva akceptovali, v jeho době se však o psychosomatických vztazích nic nevědělo. A co endogenní báze jeho útrap? Byly trvalé? Nebo periodické? Nevíme. Tellenbachův „typus melancholicus“ je vloha k endogenní depresi. Někteří na endogenní bázi Kantových strastí pomýšleli, např. Lange-Eichbaum [14]. Nepomýšlím na Schneiderovu „vitální depresi“, spíš na „vitální úzkost“ Lopéz-Ibora. V Kantově době si nikdo případné periodicity nemusel všimnout a současný psychiatr by na larvovanou depresi myslet mohl. Pouhé spekulace? Možná.

Proč ona „Grillenkrankheit“? Německý termín „die Grille“ je cvrček, ale také vrtoch nebo rozmar. „Grillernhaft“ je vrtošivý, rozmarný či podivínský. „Grillig“ je buď vrtošivý nebo nevrlý a „die Grillen“ jsou ponuré myšlenky. Již Sydenham psal o úzkostlivé péči nemocných o své zdraví a o jejich vrtošivých, včetně groteskních fantastických představ o jejich příčinách. Leibbrand s Wettleyovou [15] píše, že lze při „Grillenkrankheit“ pomýšlet na noční ticho, narušované pouze cvrčáním cvrčků a cosi obdobného se prý děje v hypochondrově duši. Sám Kant napsal: „*Hypochondr je pošetilec, fantasta, tedy 'Grillenfänger' a to nejubožejšího druhu, svéhlavý, jenž si svou klamnou představu nedá vymluvit a věší se lékaři na krk.*“ K překladu Kantova termínu jsem zvolil název „vrtošivá nemoc“. Peters [20] píše, že jde o „lidové pojmenování oné hypochondria vaga“, takže Kant zřejmě tvůrcem tohoto termínu nebyl.

Pokus o psychiatrickou patografii Immanuela Kanta nevybočuje z dosud publikovaných úvah a setrvává ve spekulativní oblasti. Tento geniální filozof byl nositelem řady osobnostních znaků, vlastních habituálních hypochondrií. Kromě touhy po dovršení svého gigantického díla určovala jeho životní osudy spleť ochranných opatření, která měla zabezpečit splnění jeho velkých předsevzetí. Pozitivem bylo jeho vítězství nad nemocí díky jeho ohromné intelektuální aktivitě. Výtečný znalec problematiky hypochondrie, holandský psychiatr Ladee [15], právem napsal: „*Mezi kompulzivními vytrvalými pracovníky, kteří nesnášejí inaktivitu, bývají skryti... trpěliví latentní hypochondři, bránící se svou aktivitou proti hypochondrickému úpadku. Také Kant... vedle Voltaira bojoval se svými hypochondrickými prožitky nepřerušovanou prací a díky tomu vypadal a choval se jako zdravý.*“

LITERATURA

1. **Dršina, F.:** Úvod do filosofie. Svazek 2. Laichter, Praha, 1948.
2. **Ellenberger, H. F.:** Die Entdeckung des Unbewusstes. Diogenes Taschenbuch, Verlag Hans Huber, Bern, 1985.
3. **Fellin, R., Blé, A.:** The disease of Immanuel Kant. Lancet, 350, 1997, pp. 1771-1773.
4. **Fischer-Homberger, Esther:** Hypochondrie. Verlag Hans Huber, Bern, Stuttgart, Wien, 1970.
5. **Hanzlíček, L.:** Psychiatrická encyklopedie, část jmenná, díl II. Výzkumný ústav psychiatrický, Praha, 1977.
6. **Kafka, J.:** Hypochondrický syndróm-rozlišení a klinika. Veda, Bratislava, 1974.
7. **Kant, I.:** Von der Macht des Gemüths durch den blossen Vorsatz seiner krankhaften Gefühle Meister zu sein. Hrsg. von Ch. W. Hufeland, II. Auflage, Leipzig, 1859.
8. **Kant, I.:** Sny duchovidcovy vyloženy prostředkem snů metafyziky. (Překlad G. Zába). Hejda a Tuček, Praha, 1920.
9. **Keyserlingk, V. H., Opitz, B.:** Von der Hypochondrie zum hypochondrischen Symptomkomplex. Neurol. Psychiat. med. Psychol. (Leipzig), 20, 1968, pp. 121-129.
10. **Knopp, G., Arens, P.:** Unsere Besten. Ullstein Heyne List Verlag, München, 2003.
11. **Kretschmer, E.:** Geniale Menschen. 3. Auflage. Springer Verlag, Berlin, 1942.
12. **Kronenberg, M.:** Kant. Sein Leben und seine Lehre. C. H. Beck Verlag, München, 1897.
13. **Ladee, G. A.:** Hypochondriacal syndromes. Elsevier, Amsterdam, London, New York, 1966.
14. **Lange-Eichbaum, W., Kurth, W., Ritter, W.:** Genie, Irrsinn und Ruhm. 7. Auflage. Ernst Reinhardt Verlag, München-Basel, 1985.
15. **Leibbrand, W., Wettley, Annemarie:** Der Wahnsinn (Geschichte der abendländischen Psychopatologie). Verlag Karl Alber, Freiburg, München, 1961.
16. **Marek, F., Zapletal, Š.:** Filosofická čítanka. Svoboda, Praha, 1971.
17. **Marchand, J. C.:** La démence d'Emmanuel Kant était-elle symptomatique d'une tumeur frontale? Rev. Neurol. (Paris), 153, 1997, pp. 35-39.
18. **Messer, A.:** Immanuel Kants Leben und Philosophie. Strecker und Schröder Verlag, Stuttgart, 1924.
19. **Overath, A., Koch, M., Overath, S.:** Genies und ihre Geheimnisse. 2. Auflage. List-Ullstein Buchverlage, Berlin, 2006.
20. **Peters, U. H.:** Wörterbuch der Psychiatrie und medizinischen Psychologie. 4. Auflage. Urban u. Schwarzenberg, München, Wien, Baltimore, 1990.
21. **Prause-Tratschke, G.:** Über die Schwächen der Genies. Econ u. List Taschenbuchverlag, München, 1999.
22. **Scruton, R.:** Kant. (Překlad P. Toman). Argo, Praha, 1996.
23. **Starobinski, J.:** Geschichte der Melancholiebehandlung von den Anfängen bis 1900. Acta psychosomat., Documenta Geigy, Nr. 4, 1960.
24. **Störig, H. J.:** Malé dějiny filozofie. (Překlad P. Rezek). Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1991
25. **Vacek, J.:** O Kantově hypochondrii. Vesmír, 57, 1978, s. 215-217.
26. **Vacek, J.:** Hypochondrie-anglická nemoc 17. a 18. století. Farmakoterap. zprávy Spofa, 24, 1978, s. 257-261.
27. **Vacek, J.:** Představy o hypochondrii před vznikem vědecké psychiatrie. Čas. Léč. čes., 112, 1973, s. 210-214.
28. **Zába, G.:** Úvod. In: ad 8.

MUDr. Jaroslav Vacek
Lesní 15
360 07 Karlovy Vary